

VYTAUTAS KARDELIS

Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, kalbos istorija,
kognityvinė semantika, variantiškumas kalboje

DOI: <https://doi.org/10.35321/all82-12>

Danguolė Mikulėnienė

LIETUVIŲ TARMĖTYRA: GENEZĖ, RAIDA IR PARADIGMINIAI LŪŽIAI.

I DALIS. IKITARMĖTYRINIS LAIKOTAR-
PIS. LIETUVIŲ TARMĖTYROS PRADŽIA:
TARMIŲ SKYRIMAS, TYRIMŲ PERSPEK-
TYVŲ UŽUOMAZGOS IR JŲ TIPAI

Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras,

2018, 319 p.

ISBN 978-5-420-01809-5 (bendras), ISBN 978-5-420-01810-1

(I tomas)

Ilgą laiką lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijos baruose dominavo ryški ir iški-
li figūra – Profesorius Algirdas Sabaliauskas ir klasikinių jo lietuvių lingvisti-
kos istorijos veikalų serija – „Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija“ (Sabaliauskas
1979; 1982; 2012). Atiduodant visą pagarbą prof. A. Sabaliauskui ir jo darbams,
reikia pasakyti ir kartu pasidžiaugti, kad prof. Danguolė Mikulėnienė atvertė
naują lietuvių lingvistikos istorijos puslapį, skirtą lietuvių tarmėtyros istorijai.

D. Mikulėnienė yra sumanusi išleisti monografijų trilogiją, kurios „pava-
dinimas „Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigmniai lūžiai“ rodo, kad
trijuose deskriptyviniuose ir kritiniuose diskursuose (D. 1: „Ikitarmėtyrinis
laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų
užuomazgos ir jų tipai“. D. 2: „Pregeolingvistinis ir geolingvistinis lietuvių tar-
mėtyros laikotarpiai. Vienamatė XX a. tarmėtyra: tyrimų tipai ir kryptys“. D. 3:
„Neogeolingvistinis laikotarpis. XXI a. lietuvių tarmėtyra: daugiafunkcinis

tarmėtyros modelis“) siekiama atskleisti lietuvių tarmėtyros, kaip kalbos variantiškumo mokslinės paradigmos, tapsmą ir raidą lietuvių kalbotyroje“ (p. 9). Pačios autorės žodžiais tariant, „Taigi ši monografinė trilogija – tai pirmasis mėginimas sistemiškiau aprašyti lietuvių tarmėtyros ištakas ir pradžią, skatinti ieškoti pamirštų duomenų ir senos archyvinės medžiagos naujiems lietuvių kalbotyros puslapiams, t. y. išsiaiškinti, kaip formavosi mokslinis regioninio variantiškumo pažinimas, turintis tęsinių ir šiuolaikinėje kalbotyroje“ (p. 10).

Ir monografijų trilogijos pavadinimai, ir ką tik cituotas trilogijos tikslas aiškiai rodo, kad D. Mikulėnienė pasuko kitu lingvistikos istorijos rašymo keliu negu klasikas A. Sabaliauskas. Norėdamas išryškinti šių dviejų požiūrių ir istorijos pasakojimo strategijų esminį skirtumą nebūsiu originalus. 2017 metais išleistos kolegos istoriko Aurelijaus Giedos monografijos „Manifestuojanti Klėja“ galiniame viršelyje atspausa tokia prof. Alfredo Bumblausko mintis: „*Istoriografijos istorija ilgai buvo apie tai, kas, kada, ką rašė. Aurelijus Gieda pasirinko kitą kelią: parašė knygą apie tai, kas, ką ir kaip galvojo. Jis sugebėjo atrasti lietuviškąją istoriką ir papasakoti dalykus, kurių iki šiol buvome nematę.*“ Šį taiklų prof. A. Bumblausko apibūdinimą kone visai pažodžiui galima pritaikyti ir prof. D. Mikulėnienės knygai „Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai. I dalis. Iki-tarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai“ – vargu ar pavyktų taikliau apibūdinti ir atskleisti knygos esmę. Todėl, kiek perfrazuodamas prof. A. Bumblauską, galiu sakyti, kad „Lietuvių dialektologijos (ir apskritai lingvistikos) istorija ilgai buvo apie tai, kas, kada, ką rašė. Prof. Danguolė Mikulėnienė pasirinko kitą kelią: parašė knygą apie tai, kas, ką ir kaip galvojo. Ji sugebėjo atrasti lietuviškąją dialektologiką ir papasakoti dalykus, kurių iki šiol buvome nematę.“ Taigi pirmosios monografinės trilogijos dalies aktualumu ir naujumu netenka nė kiek abejoti: šių aspektų esmė pasakyta perfrazuotoje citatoje.

Monografiją, kurią redagavo dr. Audra Ivanauskienė, išleido Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, apipavidalino dailininkas Alfonsas Žvilius, profesionaliai ir kruopščiai sumaketavo Darius Šimkūnas. Monografijos tekstą papildė 86 paveikslai (ilustracijų ir žemėlapių blokas), tad čia prisidėjo kartografs Vigilija Krikščiūnienė, Neringa Matulevičiūtė-Turlienė, Rima Svilienė, Loreta Šutinienė, iliustracijas spaudai parengė Laima Gelčiūtė. Monografijos santrauką į anglų kalbą išvertė dr. Anna Ruskan.

Monografiją sudaro Pratatarmė, kur yra ne tik pratarmės žanrui būdingi atributai, bet pristatomas ir originalus autorės požiūris į tarmėtyros raidą, galima sakyti, būsimos monografijos teksto ir analizės stuburas. Kertinės to požiūrio atramos yra autorės skiriami trys lietuvių dialektologijos etapai: 1) tarmėtyros pradžios ir pregeolingvistinis, 2) geolingvistinis, 3) neogeolingvistinis (p. 11), bei trys, autorės nuomone, būtinos sąlygos lietuvių dialektologijai, kaip

savarankiškai lingvistikos disciplinai, formuotis: „sudarytas nagrinėjamo kalbos variantų ploto su aiškiomis ribomis žemėlapis <...>“, „parengtas tarmių medžiagai rinkti tinkamas klausimynas <...>“ ir „sukurta tam tikro kalbos ploto tarmių klasifikacija <...>“ (p. 12). Toliau – Įvadas, kur įvardijami monografijos tikslas ir uždaviniai (reikšminiai šio skyrelio žodžiai yra *kritiškai įvertinti, išryškinti ir aktualizuoti, nagrinėti ir vertinti sistemiškai*, įvertinti tarptautiškumo požiūriu), pristatomi metodai, išryškinamas monografijos naujumas, aktualumas ir reikšmė. Įvadas baigiamas glaustu monografijos struktūros pristatymu.

319 puslapių monografiją sudaro 4 skyriai, savo ruožtu susidedantys iš poskyrių ir skyrelių. Pirmajame skyriuje aptariamas lietuvių kalbos ploto skirstymas ir kreipiamas dėmesys į iktarmėtyrinę tarmių nomenklatūrą ir kalbos norminimo scenarijus senosiose gramatikose. Antrasis skyrius skirtas kalbos variantiškumo tyrimų perspektyvoms XIX a. aptarti (čia analizuojamos A. Schleicherio, A. Bezzenbergerio, F. de Saussure'o išvykos į Lietuvą; S. Mikuckio, J. Kuznecovo, E. Volterio, L. Geitlerio ekspedicinė veikla; A. Schleicherio, F. Kuršaičio, A. Bezzenbergerio, S. Mikuckio, J. Juškos, J. Karłowicziaus įžvalgos apie tarmines ypatybes; pirmieji tarmių klasifikacijos bandymai: S. Mikuckio, A. Schleicherio, F. Kuršaičio, J. Juškos, V. Porzezińskiego, M. Akelaičio darbuose; pamatinės, anot autorės, A. Baranausko ir K. Jauniaus klasifikacijos). Trečiajame skyriuje nagrinėjami programiniai XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių tarmėtyros projektai (monografiniai tarmių aprašai: F. Fortunatovo, A. Leskieno ir K. Brugmanno, R. Gauthiot, K. Jurgelionio, K. Jauniaus; pirmasis lietuvių kalbos klausimynas; chrestomatiniai leidiniai, tarp jų – A. Baranausko „Anykščių šilelis“). Ketvirtasis skyrius skirtas XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių tarmėtyros tarptautiškumo diskursui aptarti ir įvertinti, nagrinėjama jaunagramatiškųjų lietuvių kalbos tyrimų tąsa. Monografija baigiama išvadomis, pridėti lentelių ir paveikslų sąrašai, literatūra (317 pozicijų) ir šaltiniai, santrumpos. Pabaigoje – jau minėta santrauka anglų kalba. Apibendrinant galima teigti, kad monografija, be abejo, atitinka visus formaliuosius tokio žanro leidiniui keliamus reikalavimus.

Esminiai teigiami, mano supratimu, šios pirmosios monografijų trilogijos dalies bruožai ir aspektai yra šie: kaip jau minėta – knyga apie tai, ką *galvojo* dialektologai, kitaip tariant, tai pasakojimas apie *idėjas*; tai nėra tik padarytų darbų išvardijimas – tai yra kritinė tų darbų analizė, autorės skiriamų dialektologijos etapų, paradigmų išryškinimas, atskirų tyrėjų veiklos analitinė ir kritinė apžvalga.

Negalima neatkreipti dėmesio į dar vieną svarbų monografijos struktūrinį ir turinio komponentą – autorės pastangas analizę ne skaidyti, bet įpinti į chronologinį mokslo istorijos, istorinį ir kultūrinį kontekstą, mėginimus kliudyti ir europinę kalbotyros paradigmą – jaunagramatikius.

Jau minėta lietuvių dialektologikos periodizacija – ji originali, paremta autorės pasiūlytais motyvais bei argumentais.

Įdomu, kad monografijoje atsiranda pastaruoju metu lietuvių lingvistikoje populiarėjanti *variantiškumo* sąvoka.

Be abejonės, labai svarbūs archyviniai duomenys: daugelis jų iki šiol nei publikuoti, nei apie juos buvo užsimenama – jie labai praturtina lietuvių dialektologijos istoriją ir praturtina tyrimų kontekstą. Archyvinių duomenų panaudojimas yra dar viena monografijos stiprybė. Čia dar galima pridurti, kad monografijoje nestinga tinkamai apipavidalintos iliustracinės medžiagos, ypač įdomios tos iliustracinės atkarpos, kurios nėra lengvai prieinamos iki šiol publikuotuose leidiniuose.

Įdomus trečiojo skyriaus 3.2 poskyris „Jaunagramatikių konceptų tvirtinimas(is) lietuvių tarmėtyroje“ (p. 222–239): čia plėtojama A. Baranausko kaip lingvisto ir dialektologo „reabilitavimo“ tema.

Monografijos tekstui ir, žinoma, turiniui būdingiausi bruožai, mano supratimu, yra chronologinis dėstymas ir analitiškumas. Kitaip tariant, tekstas yra sugulęs į darnią, logišką ir analitinę visumą, neretai praturtintas detektyviniais elementais, naujais iki šiol nežinotais faktais iš tyrėjų biografijų ir darbų. Svarbu ir tai, kad autorė, neretai pareikšdama savo nuomonę, kuri nebūtinai sutampa su įsitvirtinusiais ar paplitusiais teiginiais, neprisiima kategoriškos vertintojos ar teisėjos vaidmens. Monografijoje yra palikta nemažai erdvės būsimai diskusijai, būsimiems svarstymams, net ir kitokiai nuomonei formotis. Turbūt kiekvieno naujo darbo vertę galima matuoti atsižvelgiant ne tik į nagrinėjamo objekto ir teorinių bei metodinių paradigmų santykį, empirinės medžiagos svorį ir svarbą, bet ir diskusijai siūlomas idėjas, dekonstrukcijas, interpretacijas. Diskusijos bet kuriuo atveju nėra neigimas, jos leidžia pažvelgti į objektą kitu kampu, iš kitos perspektyvos ir žiūros taško. Tokie dalykai tik praturtina paties objekto pažinimą.

Aptariamoje D. Mikulėnienės monografijoje taip pat yra išsamiau aptarti vertų dalykų. Pavyzdžiui, pats esu siūlęs kiek kitokį lietuvių dialektologijos raidos etapų (dialektologijos paradigmų) skirstymą (žr. Kardelis 2019: 53–54), tačiau pritariu, kad gali būti diskutuojamas ir atitinkamais argumentais paremtas D. Mikulėnienės modelis. Galima, sakykim, svarstyti dėl monografijoje vartojamos modernios terminijos ir aptariamo laikotarpio lingvistinės minties santykio. Pavyzdžiui, įdomios yra sąvokos *variantiškumas*, laikotarpio (XIX amžius) ir sąvokos *perspektyvos* sąsajos, turint galvoje teorinius to meto kalbotyros pamatus. Kiek galima suprasti iš II skyriaus „Lietuvių kalbos variantiškumo tyrimų perspektyvos XIX amžiuje“, kalbama apie, modernesniais terminais tariant, diatopinį variantiškumą, kuris tuo metu vargu ar galėjo turėti kokių aiškesnių alternatyvų. Taigi čia būtų galima kelti klausimą, kaip padėtį suprato II skyriuje minimi autoriai: *variantiškumas* ar *požymių inventORIZACIJA* ir *klasifikavimas*?

Tačiau turint galvoje šios apžvalgos pradžioje minėtą D. Mikulėnienės sumanymą parengti monografijų trilogiją, dabar išsamiai nagrinėti ir diskutuoti apie pirmąją būsimos trilogijos dalį gal būtų kiek ankstoka ir ne visai racionali. Kaip sako vis dar populiarius posakis, *viščiukus skaičiuoja rudenį*, todėl išsami diskusija turėtų palaukti kitų dviejų trilogijos dalių ir bendro, išsamaus lietuvių tarmėtyros analizės vaizdo. Tada būtų matyti visas tyrimo kontekstas, išsikristalizuotų ir tarpusavio jungtimis susisietų idėjos ir išvados. Todėl ir diskutuoti apie visumą bus kur kas patogiau ir prasmingiau.

Apibendrinti galima trumpai: tokios lietuvių dialektologijos istorijos, kokią pradėjo rašyti D. Mikulėnienė, jau seniai reikėjo. Ji jau yra ir ateityje bus svarbi ne tik dialektologams, bet apskritai tiek lietuvių lingvistikos istorijai pažinti, tiek ir tyrimų perspektyvoms formuoti ir diskusijoms vystyti. Lieka tik palinkėti autoriui kuo geriausios sėkmės ir laukti kitų monografijų trilogijos dalių.

LITERATŪRA

Gieda Aurelijus 2017: *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kardelis Vytautas 2018: *Arealinis tipologinis lietuvių tarmių kompleksiskumas. Aukštaitiai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Mikulėnienė Danguolė 2018: *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai 1: Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Sabaliauskas Algirdas 1979: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: iki 1940*, Vilnius: Mokslo.

Sabaliauskas Algirdas 1982: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: 1940–1980*, Vilnius: Mokslo.

Sabaliauskas Algirdas 2012: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: 1980–2010*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Įteikta 2020 m. balandžio 24 d.

VYTAUTAS KARDELIS

Vilniaus universitetas

Filologijos fakultetas

Taikomosios kalbotyros instituto Lietuvių kalbos katedra

Universiteto g. 5, LT-01131 Vilnius, Lietuva

vytautas.kardelis@flf.vu.lt